

Turi Tímea

Nyomoz utána

Sándor Iván – Féner Tamás: *Hamlet visszanéz. Gábor Miklós arcai, szerepei*

Alighanem amilyen hálás, éppolyan nehéz is Gábor Miklósról beszélni: a huszadik század – most már bátran kijelenthetjük – egyik legeredetibb magyar színészegyéniségéről. Egyrészt épp azért, mert nem kizárólag színész volt: írásai azonban mégis elválaszthatatlanok a színházi életétől is. Sándor Iván és Féner Tamás képes esszéalbumában is olvashatjuk, miként hatott Gáborra, amikor először találkozott Szentkuthy szövegeivel: „[é]rzéki volt és intellektuális egyszerre, sőt elválaszthatatlanul”. Ez a megállapítás minden bizonnyal Gábor Miklósról is igaz. Emblematikussá váló Hamlet-alakításának egyik kulcsa például pont az a fajta megélt szerep-elemzés is lehetett – ezt is idézi a kötet –, amely felfedezte és megjelenítette: a szerep intellektuális feszültsége és érzékletes drámaisága nem zárják ki egymást, sőt: egymást feltételezik. Bár sok értékes műhelyesszé és történelmi dokumentum-értékű szöveg is ránk maradt Gábor Miklóstól, az ő írói életműve nemcsak attól elválaszthatatlan, hogy színész írta őket, hanem – és ez nem ellentmondás – attól sem, hogy ezek az írások a leginkább és eredendően vallomások. Egy maszkn próbálja levetni önmagát. Gábor Miklós írói megnyilatkozásai voltaképpen akkor is naplószerűek, amikor a szó szoros értelmében nem azok. A hagyatékban maradt naplójegyzetek címe is beszédes módon lehetett: *Nyomozok magam után*. Ezért lehet tehát olyan nehéz Gábor Miklósról beszélni: kíméletlen és szemérmes nárcizmusának következményeképpen talán senki se ismerheti (ki) őt saját magánál jobban; mivel mindig a saját maga nyomában járt, ezért mindig meg is előzte önmagát egy lépéssel. Senki se lehetett nagyobb kritikusa saját magánál.

Sándor Iván könyve épp ezért a hiteles megszólalás egyetlen lehetőségét választja: ő maga is naplójegyzeteket ír. Naplót, ám ő sem a műfaj (ha van ilyen), hanem a megszólalás módjának értelmében. A *Hamlet visszanéz* választott beszédhelyzete azt sejteti: nem csak azért kell az esszéisztikus, vallomásos hangvétel, mert Sándor Iván olyan író, aki kortársa és ismerőse volt Gábor Miklósnak, de azért is, mert a Gábor Miklósról való beszéd megköveteli a személyességet: a személyességet, mint a vizsgálódás őszinteségének, vagy még inkább hitelességének a formáját. „Sokáig távoli, később közelebbi, élete vége felé baráti volt a kapcsolatunk. De mindvégig: két szemérmes ember.” A könyv lapjain egy olyan visszafogott kapcsolat bontakozik ki a nyomozó és a nyomozott között, ami kevesebb és bizonyos szempontból mégis különös barátság: a gondolkodás szimmetriája. (Erre példa a Bibórol való gondolkodás utólagosan – a nyomozás közben és által – felismert párhuzamossága.) A megírt – és a megírás lehetőségét biztosító – viszonyt ugyanis nem a személyes kapcsolat garantálja, hanem maga a kortársiasság, a közösen megélt idő. Ennek a viszonynak emblemaszerű nyitánya, amikor Gábor Miklós '46-ban a fiatal-ság diadalával játssza Richmondot a színpadon, miközben a könyv szerzője még kamaszként első udvarlásait bonyolítja a nézőtérben. A történelem nem a hétköznapi díszlete, hanem az idő minket összefűző lehetősége. Sándor Iván és Gábor Miklós történetéből így olvasható ki a huszadik század története is, a huszadik század színháztörténetén túl: miközben maga a század is színházként lepleződik le. Gábor Miklós mint jelenség és az őt megismerni és megismertetni szándékozó nyomozás ugyanakkor azt is megmutatja, hogy e kor és egyéniesség leplezésé-

nek lehetőségét – talán épp a történelem teatralitása és a mindenkori élethelyzetek drámaisága miatt – épp a színház, épp a színészet nyújthatja.

A nyomozás ugyanakkor nemcsak lappangó metaforája, de munkamódszere is a könyvnek, ami bizonyos szempontból nem más, mint nyomok újrendezése, hogy maga is nyommá váljon. Bár az alcím is azt ígéri, Gábor Miklós arcairól és szerepeiről ad számot, voltaképpen egy egyéniség megragadása a cél, aki épp e különböző szerepeken és arcon keresztül akarta ugyancsak megragadni és megint csak leleplezni korát és saját magát. „*Én akarok Jágó lenni, én...*” A kudarcos Jágó-alakítás műhelynaplója mint intellektuális teljesítmény – mint nyom – nem válik kudarcá. (Egyébként is felmerül a kérdés: miközben egy-egy alakítás esetén beszélhetünk bukásról, mikor fullad kudarcba egy írás, egy gondolat? Gábor pályája azt sejteti, a két kudarc voltaképpen egy, az pedig az önmagukkal való szembenézés elmulasztása.) A Jágó-alakításra vonatkozó mondat azonban ne tévesszen meg minket: Gábor Miklós színészetét – a nyomok tanúsága szerint – nem azonosulni vágyó sztanyiszlavszkijizmus, bár nem is „puszta” elidegenítés: a színház nála egzisztenciális tét.

A könyv törekvése tehát az, hogy nem mint színészt és nem mint író, hanem mint karaktert ragadja meg Gábor Miklóst – így pedig valóban csak nyomokra vagyunk utalva. Fényképekre, filmkockákra, Gábor Miklós írásaira, miközben Sándor Iván egykori kritikáira, találkozásainak emlékeire is mint nyomokra tekint: Sándor Iván, miközben Gábor Miklós után kutat, maga után is nyomoz. És miközben egy író színészt jelenít meg, maga is színházat csinál: karaktereket rajzol meg, drámai összecsengésekre mutat rá. Féner Tamás képei így nem illusztrációk a könyvben, vagy ha igen, akkor annyira, amennyire maguk a szövegek, a szövegnyomok is elkerülhetetlenül azok. A nyomozás, a nyomgyűjtés mint munkamódszer így még élesebben mutatja meg a színház közhelyszerű múltékonyságát. Ám miközben Gábor Miklós alakításai közvetlenül már hozzáférhetetlenek – lám, ilyen módon is hasonlóvá váltak a megragadni kívánt, ám múlt idővel –, a róla szóló könyv nyomán mégiscsak felmerül a kérdés: nem olyan színész volt-e, akinek a közvetlensége, a jelenléte – vagyis a színészi munkája – nem cél volt és eredmény, hanem maga is nyom, a gondolkozás, az ön- és korvallatás nyoma? A nyomok rétegzettsége nyilván nem zárja ki, hogy a közvetettnél van közvetettebb. Mindenesetre az ezredforduló környékére eső kamaszkori, mára már számomra is a saját nyomaimmá váló naplóbejegyzéseim tanúsága szerint, miután elolvastam az Alceste-ről szóló feljegyzéseit, hosszú napokig kétségbeesetten méltatlankodtam, hogy már nem láthatom Gábor Miklóst színpadon. És később is, akármit olvastam tőle, továbbra is ott éreztem nála az emberiséget megvető, ám az emberek iránt gyengédségét érezni képes magányos egyéniség szerepét: ám ez valószínűleg sokkal többet elmond az én személyes Gábor Miklós-képemről, mint Gábor Miklós képéről egyáltalán. A *Hamlet visszánéz* azonban nemcsak arról győz meg, hogy Gábor Miklós szerepei, írásai – vagyis nyomai – által megvalósított életműhöz csak személyesen lehet viszonyulni, de arról is, hogy e pályán maga a közvetlenség is egy nyom volt – noha mind közül a legfontosabb, mert együtt élt a korrall, amiben élt, és amiről olyan meggyőzően tudta elmondani, milyen szűkös mindig mindannyiunknak.

(*Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2010*)